

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน
กรณีศึกษา : โครงการควบคุมโรคพิษสุนัขบ้า ของชุมชนเทศบาลตำบลไพร่บึง
อำเภอไพร่บึง จังหวัดศรีสะเกษ¹

ภัทรพลิชฐ์ สายใจ²

ดร.สุชาติ ศรียารัตน์³

ผศ.ดร.มุฮัมหมัดอิลญาตหญาปริง³

ผศ.ดร.ปรัชญาชุ่นนาเสียว³

รศ.ดร.เชษฐรัชดาพรธนาธิกุล³

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง ชุมชนพึ่งตนเองกับการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงศึกษากรณี : กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลาด อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือในการวิจัยโดยใช้แบบสัมภาษณ์ (Interview) ในรูปแบบการสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อศึกษาเกี่ยวกับชุมชนพึ่งตนเองกับการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงศึกษากรณี : กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลาด อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ โดยใช้วิธีสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง ได้แก่ หัวหน้ากลุ่มแม่บ้านเกษตรกร สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร และเกษตรกร รวมทั้งสิ้น 7 คน ผลการวิจัยสรุปได้ ดังนี้

1. ชุมชนในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงศึกษากรณี : กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลาด อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์

¹บทความเรียงความจากการศึกษาอิสระเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนกรณีศึกษา : โครงการควบคุมโรคพิษสุนัขบ้า ของชุมชนเทศบาลตำบลไพร่บึง อำเภอไพร่บึง จังหวัดศรีสะเกษ” ซึ่งได้ผ่านการสอบเรียบร้อยแล้ว โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ ดร.สุชาติ ศรียารัตน์

²นักศึกษาปริญญาโทโครงการหลักสูตรมหาวิทยาลัวยรามคำแหง

³อาจารย์ที่ปรึกษาการศึกษาอิสระ

กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลัด อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ มีประสบการณ์ในการต่อสู้กับการพัฒนาจากภาครัฐ จากเรื่องราวของและปู่ยั้งแต่ พ่อได้เรียนรู้กับประสบการณ์ในการทำนาด้วยเคมีขาดทุน จากประสบการณ์การต่อสู้กับการพัฒนาจากภาครัฐ ทำให้คนมีปัญหาทางด้านหนี้สินจากการทำนาแบบเคมีจากการใช้ปุ๋ย แต่พอหันมาทำอินทรีย์ก็สามารถแก้ไขปัญหาได้ เพราะทำให้ใช้ต้นทุนน้อยลง มีความสมัครสมานสามัคคีภายในชุมชน โดยวัดได้จากเมื่อมีการประชุมทุกครั้ง สมาชิกก็จะเข้ารับฟังทุกครั้งและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี มีผู้นำที่มีความรู้ความสามารถ เสียสละ และกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดความเชื่อมั่นและความเอื้ออาทรต่อกัน โดยการฝึกให้ผู้นำและผู้อยู่ในกลุ่มเป็นผู้เสียสละซึ่งกันและกัน รู้จักช่วยเหลือกัน โดยไม่ใช้ฐานะทางการเงินเป็นที่ตั้งและมีการบริหารจัดการทรัพยากรภายในชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีการกำหนดระเบียบและข้อบังคับของกลุ่ม

2. การพึ่งตนเองของชุมชนในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงศึกษากรณี : กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลัด อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลัด อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ ได้มีการพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ เช่น เครื่องมือ เครื่องจักร พันธุ์พืช ปุ๋ย เช่น มีเครื่องหยอดข้าวแบบลดต้นทุน มีเครื่องตรวจเมล็ดแดง และมีเครื่องวัดความชื้นของข้าว ในการดำรงอาชีพเกษตรอินทรีย์มีเงินเหลือเก็บออม โดยมีการกำหนดให้สมาชิกฝากเงินทุกปีและไม่ให้ถอน จนกว่าจะมีความจำเป็นหรือลาออกจากกลุ่ม หลังจากทำเกษตรอินทรีย์แล้วมีการปลูกป่าสี่อย่าง ได้แก่ ไม้ยืนต้นเอาไว้ปลูกบ้าน ไม้ผลสำหรับกินผล พืชใช้ใบ และพืชล้มลุกสำหรับกินหัวกินยอด

3. การดำรงชีพในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงศึกษากรณี : กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลัด อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ ในการดำรงชีพเกษตรอินทรีย์ทำให้กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลัด อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ เกิดความพอเพียงหรือความพอประมาณในการดำรงชีวิต เช่น การปลูกผักกินเอง การทำปุ๋ยอินทรีย์ใช้เอง มีการคิดอย่างรอบคอบ และตัดสินใจอย่างมีเหตุมีผล โดยการสร้างภูมิคุ้มกันแก่ตนเอง สร้างรายได้และอาชีพเสริมให้แก่ตนเองและครอบครัว เกิดภูมิคุ้มกันกับผลกระทบที่มาจาก

ภายนอก เช่น ความผันผวนของตลาด ทำให้กลุ่มรับรู้ถึงต้นทุน กำไร ช่องทางการขาย และรู้จักตัวสินค้าโดยไม่ค้ากำไรเกินควร

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่า ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรมโดยพื้นฐานและเป็นอาชีพหลักของประชาชน ส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบทจึงได้พระราชทานแนวทางการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน คือ แนวพระราชดำริ “เศรษฐกิจพอเพียง” เน้นการพัฒนาให้ประชาชนและชุมชนในชนบท มีความเป็นอยู่ที่ดี และสามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาสู่ความยั่งยืนได้อย่างแท้จริง การน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มาสู่การปฏิบัติของทุกภาคส่วน เพื่อมุ่งหวังให้เกิดภูมิคุ้มกันแก่ตัวเอง ครอบครัว องค์กร สังคมและประเทศ การนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในทุกระดับอย่างกว้างขวาง ซึ่งเป็นการประยุกต์ใช้ในด้านการเกษตรที่เป็นรูปธรรมที่นำไปสู่ความพออยู่พอกิน มีความมั่นคงและปลอดภัยด้านอาหาร ลดรายจ่าย พึ่งตนเองได้และแก้ปัญหาความยากจน ภาคครัวเรือนและชุมชน

การดำเนินการทำการเกษตรอินทรีย์ เป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม ซึ่งเป็นแนวทางในการพัฒนาการส่งเสริมการเผยแพร่ เพื่อให้เกิดการยอมรับในการทำการเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรมากขึ้น การจะทำให้เกษตรอินทรีย์ได้ถูกเผยแพร่ให้เป็นส่วนหนึ่งของสังคมหรือชุมชน โดยต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของเกษตรกร การเสริมสร้างความรู้ความสามารถให้แก่ชุมชน การขับเคลื่อนชุมชนและการเสริมสร้างพลังชุมชน เพื่อให้สมาชิกของชุมชนหรือเกษตรกรนั้น ยอมรับและนำเอาแนวความคิดการทำการเกษตรอินทรีย์ไปใช้วิบูลย์เข้มเฉลิม (2549) กล่าวถึงแนวความคิดการเรียนรู้การทำการเกษตรว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองและการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน คือ การได้คิดและทำอย่างจริงจังและต่อเนื่อง เพื่อให้เราพึ่งตนเองและพึ่งกันเองได้ การสร้างแนวทางในการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับคนในชุมชนต่างๆ เพื่อให้คนและชุมชนสามารถพึ่งตนเอง อยู่ได้อย่างเข้มแข็งและยั่งยืนบนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจที่พอเพียง สังคมเข้มแข็งและสิ่งแวดล้อมที่สมดุลกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองและการเรียนรู้ต้องเกิดขึ้นตลอดชีวิตไม่ใช่แค่ครั้งเดียว ไม่เพียงแค่การฝึกอบรมแล้วจบการฝึกอบรม เป็นเพียงส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ การเรียนรู้นี้ทำให้เราค้นพบ

พลังเป็นฐานพลัง ที่เกิดขึ้นมาจากข้างในซึ่งมีในทุกคนแต่ไม่เคยเอามาใช้กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง

บ้านเขาหินกลิ้ง อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ เดิมประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก ซึ่งประสบปัญหาสภาวะการผลิต/ราคาผลผลิตตกต่ำ ต้องเผชิญปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาแบบกระแสหลักของรัฐบาล ที่พยายามส่งเสริมทั้งการปลูกพืชเชิงเดี่ยว พืชเศรษฐกิจ พร้อมทั้งการส่งเสริมการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช เพื่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก จึงได้มีการรวมกลุ่มแม่บ้านในหมู่บ้านจัดตั้งเป็นกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง เมื่อวันที่ 17 มกราคม 2535 เพื่อส่งเสริมให้สมาชิกมีรายได้เสริมนอกจากการทำนา โดยประสานกับทางส่วนราชการเข้ามาส่งเสริมการสร้างอาชีพและจัดอบรมให้สมาชิกในกลุ่มได้มีความรู้ในการผลิตไข่เค็ม ไม้กวาดน้ำพริกแกลง จนกระทั่งปี 2557 มีวิกฤตการณ์ราคาข้าวตกต่ำทางกลุ่มจึงได้ปรึกษารื้อฟื้น เพื่อแก้วิกฤตและมีการตกลงกันว่าควรสร้างมูลค่าเพิ่มทางผลผลิต โดยการผลิตข้าวปลอดภัย ปลูกข้าวแบบปลอดสารพิษ ปลูกข้าวแบบเกษตรอินทรีย์ ซึ่งได้รับความร่วมมือจากส่วนราชการมาอบรมให้ความรู้ด้านการผลิตข้าวปลอดสารพิษ การทำปุ๋ยหมัก น้ำหมักชีวภาพ การทำสารไล่แมลงแบบชีวภาพรวมถึงแปรรูปข้าวปลอดสารพิษ เพื่อจำหน่ายให้ผู้บริโภค ในปัจจุบัน“กลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง” มีผลการผลิตสินค้าของทางกลุ่มออกจำหน่ายเป็นรายได้ถึง 5 ผลิตภัณฑ์ คือ ข้าวปลอดภัย น้ำพริก ไข่เค็ม ไม้กวาดดอกหญ้า ตะกร้าเชือกฟางและพรมเช็ดเท้า ดังนั้นบ้านเขาหินกลิ้ง จึงไม่สามารถหลีกเลี่ยงสังคมที่ดำเนินชีวิตไปตามบริบทนิยม เงินจึงเป็นส่วนสำคัญในการดำรงชีวิต ถ้าขาดปัจจัย 4 จะอยู่ไม่ได้แต่จากการทำเกษตรเคมีนั้นทำให้พบกับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ สภาพดินพังทลาย มีผลเสียต่อสุขภาพทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค การเป็นหนี้เป็นสินจากการลงทุนเรื่องปุ๋ยและสารเคมี รวมถึงความผันผวนจากราคาเกษตรที่ขึ้นกับกลไกตลาดด้วย

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาชุมชนพึ่งตนเองกับการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงศึกษากรณี : กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำดัด อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ เพื่อให้เห็นถึงชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ข้อมูลที่ได้จะเป็นองค์

ความรู้ใหม่ที่นำไปสู่การวางแผนปรับปรุง การพัฒนาชุมชนพึ่งตนเองตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาชุมชนในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลึก อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์
2. เพื่อศึกษาการพึ่งตนเองของชุมชนในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลึก อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์
3. เพื่อศึกษาการดำรงชีพในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลึก อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์

ทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540, หน้า 99-107) ได้ให้องค์ประกอบที่สำคัญในการพึ่งตนเอง ซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. การพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี (Technology self-reliance: T) มีหลักการสำคัญคือ การใช้ การจัดการ และการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี โดยพยายามใช้แนวคิดทรัพยากรและการกระทำจากภายในชุมชนให้มากที่สุด มีการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดก่อประโยชน์สูงสุดและลดผลกระทบในทางลบให้น้อยที่สุด เทคโนโลยีในความหมายนี้ รวมถึงความสมัยใหม่และของดั้งเดิมในท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านด้วย ปัจจัยหลักของการวัดความสามารถในการพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี

2. การพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (Economic self-reliance: E) คือ การมุ่งสร้างระบบเศรษฐกิจชนบทให้เกิดภาวะสมดุล ระหว่างความต้องการทางเศรษฐกิจกับขีดความสามารถในการตอบสนองความต้องการนั้น โดยการพัฒนาองค์กรชาวบ้านเพื่อเป็นหลักในการดำเนินการตามกระบวนการดังกล่าว ระบบเศรษฐกิจเพื่อพึ่งตนเองของ

ชุมชนประกอบด้วยการพึ่งตนเองในระบบการผลิต และระบบจำแนกแจกจ่ายหรือระบบการตลาด

3. การพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources self-reliance: R) โดยคำนึงถึงขีดความสามารถของทรัพยากรธรรมชาติ ในการรองรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมระยะยาว ปัจจัยหลักที่วัดความสามารถในการพึ่งตนเอง

4. การพึ่งตนเองได้ทางด้านจิตใจ (Mental self-reliance: M) ชุมชนหรือองค์กรที่สามารถพัฒนาตนเองได้สูง จะต้องเริ่มจากคนที่มีจิตสำนึกเป็นตัวปลูกเร้าและกระตุ้นให้บุคคลคิดแสวงหาหลักการและแนวทาง เพื่อนำมาเป็นแกนสำคัญในการสร้างตนเอง และสังคมการพัฒนาสังคมจะต้องเริ่มด้วยการพัฒนาจิตใจเป็นลำดับแรกก่อนจะนำไปสู่การพัฒนาเพื่อการกินคืออยู่ดีของประชาชน

5. การพึ่งตนเองได้ทางสังคมและวัฒนธรรม (Social-cultural self-reliance: S) ชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง มีทัศนคติที่มั่นใจและภาคภูมิใจในวัฒนธรรมชุมชนของตนเอง มีการดำเนินการพัฒนาบนพื้นฐานความตระหนักรู้และความสามารถในการเรียนรู้ร่วมกันในกระบวนการพัฒนาเช่นนี้ สังคมและวัฒนธรรมชุมชนจึงได้รับการพิจารณาในฐานะที่เป็นพื้นฐานของการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองโดยนัยยะเช่นนี้ภูมิปัญญาและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

แนวคิดเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์

แนวคิดเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ มีนักวิชาการหลายคน ได้กล่าวถึง ดังนี้

กรมวิชาการเกษตร (2543, หน้า1) ได้ให้ความหมายของเกษตรอินทรีย์ไว้ว่า หมายถึง ระบบการผลิตที่คำนึงถึงสภาพแวดล้อม รักษาสมดุลของธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ โดยมีระบบการจัดการนิเวศวิทยาที่คล้ายคลึงกับธรรมชาติและหลีกเลี่ยงการใช้สารสังเคราะห์ ที่อาจก่อให้เกิดมลพิษในสภาพแวดล้อมรวมถึงการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ประโยชน์ด้วย

อัจฉรา สุขสมบูรณ์ (2544, หน้า 8) ได้ให้ความหมายของเกษตรอินทรีย์ไว้ว่า หมายถึง การทำการเกษตรที่ไม่มีสารพิษตกค้าง ไม่ว่าสารพิษดังกล่าวจะมาจากทางดิน ทางน้ำ ทางอากาศ หรือแม้แต่จากการตัดต่อพันธุกรรม เพื่อให้ทั้งผู้ผลิตผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อมปลอดภัยจากสารพิษ เป็นการช่วยรักษาความสมดุลทางธรรมชาติและลด

ต้นทุนการผลิตแล้วหันมาใช้สารอินทรีย์ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืช หรือใช้สารสกัดชีวภาพบำรุงพืชแทน โดยเริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมดินจนถึงการเก็บเกี่ยว

ศุภใจ จงวรกิจวัฒนา (2545, หน้า 6) ได้ให้ความหมายของเกษตรอินทรีย์ไว้ว่า หมายถึง ระบบเกษตรทางเลือกระบบหนึ่งที่ใช้พื้นฐานของหลักการทางนิเวศวิทยามาประยุกต์กับการทำเกษตร โดยมีจุดประสงค์หลักในการทำเกษตรแบบยั่งยืนให้ผลผลิตที่ปลอดภัยต่อผู้บริโภค ช่วยอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพแวดล้อม โดยใช้หลักการสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ ก่อให้เกิดการผลิตที่เน้นการผสมผสานเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง

คำนิยามความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะพร้อมๆกัน ดังนี้ ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียง จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผลโดยพิจารณาจากปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆอย่างรอบคอบ การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆที่เกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

เงื่อนไขการตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆที่เกี่ยวข้อง อย่างรอบด้านความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผนและความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติเงื่อนไขคุณธรรมที่จะต้องเสริมสร้างประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

วิธีดำเนินการศึกษา

รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรกลุ่มตัวอย่างเฉพาะเจาะจง คือ หัวหน้ากลุ่มแม่บ้านเกษตรกร จำนวน 1 คน สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร จำนวน 3 คน และเกษตรกร จำนวน 3 คน

ตัวแปรที่ศึกษา

1. ชุมชนในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลึก อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ ประกอบด้วย ทูทางประวัติศาสตร์ ทูทางเศรษฐกิจ ทูทางสังคม ทูทางทรัพยากรมนุษย์ และทูทางทรัพยากรธรรมชาติ

2. การพึ่งตนเองของชุมชนในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลึก อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ ประกอบด้วย การพึ่งตนเองทางด้านเทคโนโลยี การพึ่งตนเองทางด้านเศรษฐกิจ การพึ่งตนเองทางด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม การพึ่งตนเองทางด้านจิตใจ และการพึ่งตนเองทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

3. การดำรงชีพในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลึก อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ ประกอบด้วย ความพอประมาณ ความมีเหตุผลมีภูมิคุ้มกันใช้ความรู้ (ความรู้รอบรู้ รอบคอบ ระมัดระวัง) และความมีคุณธรรม

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อการวิจัยและพัฒนาในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้แบบสัมภาษณ์ (Interview) ในรูปแบบการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อศึกษาชุมชนพึ่งตนเองกับการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกรณีศึกษา : กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลึก อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ โดยมีส่วนประกอบทั้งหมด 4 ตอน ประกอบด้วย

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ชุมชนในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลึก อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์

ตอนที่ 3 การพึ่งตนเองของชุมชนในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลึก อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์

ตอนที่ 4 การดำรงชีพในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลึก อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้แบบสัมภาษณ์โดยลงพื้นที่ด้วยตนเองดำเนินการสัมภาษณ์แบบเฉพาะเจาะจง จดบันทึก และบันทึกเสียง ตลอดจนการสังเกตจากกลุ่มตัวอย่าง

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล สรุปประเด็นนำไปสู่การวิเคราะห์เนื้อหาสาระ (Content Analysis) โดยการสังเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยและเอกสารอื่นๆที่เกี่ยวข้อง โดยเสนอข้อมูลเชิงพรรณนา

สรุปผลการวิจัย

1. ชุมชนในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงศึกษากรณี :กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลึก อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า 1) ทูทางประวัติศาสตร์กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง มีประสบการณ์ในการต่อสู้กับการพัฒนาจากภาครัฐจากรื่องราคาของและปุ๋ยแพง แต่พอได้เรียนรู้กับประสบการณ์ในการทำด้วยเคมีขาดทุน จากประสบการณ์การต่อสู้กับการพัฒนาจากภาครัฐทำให้คนในกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง เกิดการเรียนรู้หรือสำนึกรู้ต่อปัญหาาร่วมกันจึงหันมาใช้เกษตรอินทรีย์ โดยแก้ไขปัญหาด้วยการทำนาลดต้นทุนและรวมกลุ่มกัน 2) ทูทางเศรษฐกิจกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง มีปัญหาทางด้านหนี้สินจากการทำนาแบบเคมีจากการใช้ปุ๋ย แต่พอหันมาทำอินทรีย์ก็สามารถแก้ไขปัญหาดได้เพราะทำให้ใช้ต้นทุนน้อยลง 3) ทูทางสังคมกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง มีความสมัครสมานสามัคคีภายในชุมชน โดยวัดได้จากเมื่อมีการประชุมทุก

ครั้ง สมาชิกก็จะเข้ารับฟังทุกครั้งและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี 4) ทูตทางทรัพยากรมนุษย์กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง มีผู้นำที่มีความรู้ความสามารถ เสียสละ และกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดความเชื่อมั่นและความเอื้ออาทรต่อกัน โดยการฝึกให้ผู้นำและผู้อยู่ในกลุ่มเป็นผู้เสียสละซึ่งกันและกัน รู้จักช่วยเหลือกัน 5) ทูตทางทรัพยากรธรรมชาติกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง มีการบริหารจัดการทรัพยากรภายในชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีการกำหนดระเบียบและข้อบังคับของกลุ่ม หากมีผู้ไม่ให้ความร่วมมือก็จะให้ออกจากกลุ่มซึ่งเป็นการรักษาระเบียบ กติกา และความไว้วางใจซึ่งกันและกัน

2. การพึ่งตนเองของชุมชนในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงศึกษากรณี : กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลึก อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า 1) การพึ่งตนเองทางด้านเทคโนโลยี ในการดำรงอาชีพเกษตรอินทรีย์กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ได้มีการพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ เช่น เครื่องมือ เครื่องจักร พันธุ์พืช ปุ๋ย เช่น มีเครื่องหยอดข้าวแบบลดต้นทุน มีเครื่องตรวจเมล็ดแดง และมีเครื่องวัดความชื้นของข้าว ในการดำรงอาชีพเกษตรอินทรีย์ 2) การพึ่งตนเองทางด้านเศรษฐกิจ ในการดำรงอาชีพเกษตรอินทรีย์กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลึก มีเงินเหลือเก็บออม โดยมีการกำหนดให้สมาชิกฝากเงินทุกปี และไม่ให้ออนจนกว่าจะมีความจำเป็นหรือลาออกจากกลุ่ม 3) การพึ่งตนเองทางด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม การทำเกษตรอินทรีย์ทำให้เกิดการฟื้นฟูทรัพยากรภายในกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง โดยมีการปลูกป่าสีเขียว ได้แก่ ไม้ยืนต้นเอาไว้ปลูกบ้าน ไม้ผลสำหรับกินผล พืชใช้ใบ และพืชล้มลุกสำหรับกินหัวกินยอด 4) การพึ่งตนเองทางด้านจิตใจ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง คิดว่าการทำเกษตรอินทรีย์ทำให้มีความเข้มแข็ง มีจิตใจที่มั่นคง ไม่มีความกังวลใจ เนื่องจากเป็นการอยู่อย่างพอเพียงไม่โลภมากใช้ในสิ่งของที่ตนเองมี 5) การพึ่งตนเองทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ในการดำรงอาชีพเกษตรอินทรีย์ทำให้เกิดความสามัคคีของคนในกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง โดยการรวมตัวกันจนเป็นที่รู้จักกันทุกคนมีการปฏิบัติ โดยร่วมคิดร่วมรับรู้ รู้จักเสียสละ รู้จักยกย่องและช่วยเหลือซึ่งกัน

3. การดำรงชีพในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลัด อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า 1) ความพอประมาณ ในการดำรงอาชีพเกษตรอินทรีย์ทำให้กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง เกิดความพอเพียงหรือความพอประมาณในการดำรงชีวิต เช่น การปลูกผักกินเอง การทำปุ๋ยอินทรีย์ใช้เอง 2) ความมีเหตุผล ในการดำรงอาชีพเกษตรอินทรีย์ทำให้กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง คิดอย่างรอบคอบและตัดสินใจอย่างมีเหตุมีผล โดยการสร้างภูมิคุ้มกันแก่ตนเอง สร้างรายได้และอาชีพเสริมให้แก่ตนเอง และครอบครัว 3) มีภูมิคุ้มกัน ในการดำรงอาชีพเกษตรอินทรีย์ทำให้กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง เกิดภูมิคุ้มกันกับผลกระทบที่มาจากภายนอก เช่น ความผันผวนของตลาด ทำให้กลุ่มรับรู้ถึงต้นทุน กำไร ช่องทางการขายและรู้จักตัวสินค้า โดยไม่ค้ากำไรเกินควรให้เพียงพอดำรงชีวิตได้ 4) ความมีคุณธรรม หลังจากทีกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ได้ดำรงอาชีพเกษตรอินทรีย์อินทรีย์แล้ว การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่างๆของกลุ่มอยู่บนพื้นฐานจิตสำนึกในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา โดยคัดสรรผู้ที่เข้าร่วมกลุ่มต้องมีความเพียร อุทิศสละ อดทนต่อการอยู่ร่วมกันในกลุ่ม

การอภิปรายผล

1. ชุมชนในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงศึกษากรณี :กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลัด อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ จากการศึกษาพบว่า กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลัด อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ มีประสบการณ์ในการต่อสู้กับการพัฒนาจากภาครัฐ จากเรื่องราวของและปุ๋ยแพง แต่พอได้เรียนรู้กับประสบการณ์ในการทำนาด้วยเคมีขาดทุน จากประสบการณ์การต่อสู้กับการพัฒนาจากภาครัฐ ทำให้คนมีปัญหาทางด้านหนี้สินจากการทำนาแบบเคมีจากการใช้ปุ๋ย แต่พอหันมาทำอินทรีย์ก็สามารถแก้ไขปัญหาได้ เพราะทำให้ใช้ต้นทุนน้อยลง มีความสมัครสมานสามัคคีภายในชุมชน โดยวัดได้จากเมื่อมีการประชุมทุกครั้งสมาชิกก็จะเข้ารับฟังทุกครั้งและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี มี

ผู้นำที่มีความรู้ความสามารถ เสียสละ และกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดความเชื่อมั่นและความเอื้ออาทรต่อกัน โดยการฝึกให้ผู้นำและผู้อยู่ในกลุ่มเป็นผู้เสียสละซึ่งกันและกัน รู้จักช่วยเหลือกัน โดยไม่ใช่ฐานะทางการเงินเป็นที่ตั้ง และมีการบริหารจัดการทรัพยากรภายในชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีการกำหนดระเบียบและข้อบังคับของกลุ่ม หากมีผู้ไม่ให้ความร่วมมือก็จะให้ออกจากกลุ่ม ซึ่งเป็นการรักษาระเบียบ กติกา และความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ผลการวิจัยปรากฏเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่ากระบวนการเสริมสร้างความสามารถของชุมชนจะต้องเกิดจากความร่วมมือของทั้งสองฝ่ายทั้งหน่วยงานภายนอกและภายใน

2. การพึ่งตนเองของชุมชนในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงศึกษากรณี : กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลัด อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ จากการศึกษา พบว่า กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลัด อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ ได้มีการพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ เช่น เครื่องมือเครื่องจักร พันธุ์พืช ปุ๋ย เช่น มีเครื่องหยอดข้าวแบบลดต้นทุน มีเครื่องตรวจเมล็ดแดง และมีเครื่องวัดความชื้นของข้าว ในการดำรงอาชีพเกษตรอินทรีย์ มีเงินเหลือเก็บออม โดยมีการกำหนดให้สมาชิกฝากเงินทุกปีและไม่ให้ถอน จนกว่าจะมีความจำเป็นหรือลาออกจากกลุ่ม หลังจากทำเกษตรอินทรีย์แล้วมีการปลูกป่าสีเขียว ได้แก่ ไม้ยืนต้น เอาไว้ปลูกบ้าน ไม้ผลสำหรับกินผล พืชใช้ใบ และพืชล้มลุกสำหรับกินหัวกินยอด คิดว่าการทำเกษตรอินทรีย์ทำให้มีความเข้มแข็ง มีจิตใจที่มั่นคง ไม่มีความกังวลใจ เนื่องจาก เป็นการอยู่อย่างพอเพียงไม่โลภมากใช้ในสิ่งของที่ตนเองมี และมีการรวมตัวกันจนเป็นที่รู้จักกันทุกคน มีการปฏิบัติโดยร่วมคิด ร่วมรับรู้ รู้จักเสียสละ รู้ภัยกันและช่วยเหลือกัน ผลการวิจัยปรากฏเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่า แนวทางการพัฒนาแบบพึ่งตนเองว่าชุมชนนั้นจะประสบความสำเร็จได้ต้องประกอบไปด้วยสิ่งต่างๆ เช่น การพัฒนาจะต้องเป็นแบบกลุ่ม ชาวบ้านต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เป็นหมู่บ้านไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ต้องมีจิตสำนึก มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน พื้นฐานก็คือการพึ่งตนเองขึ้นอยู่กับจิตใจ

3. การดำรงชีพในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงศึกษากรณี : กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลัด อำเภอไพศาลี จังหวัด

นครสวรรค์ จากการศึกษา พบว่า ในการดำรงอาชีพเกษตรอินทรีย์ทำให้กลุ่มแม่บ้าน เกษตรกรบ้านเขาหินกลิ้ง ตำบลวังน้ำลัด อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์ เกิดความ พอเพียงหรือความพอประมาณในการดำรงชีวิต เช่น การปลูกผักกินเอง การทำปุ๋ย อินทรีย์ใช้เอง มีการคิดอย่างรอบคอบ และตัดสินใจอย่างมีเหตุผล โดยการสร้าง ภูมิคุ้มกันแก่ตนเอง สร้างรายได้และอาชีพเสริมให้แก่ตนเองและครอบครัว เกิด ภูมิคุ้มกันกับผลกระทบที่มาจากภายนอก เช่น ความผันผวนของตลาด ทำให้กลุ่มรับรู้ถึง ต้นทุน กำไร ช่องทางการขาย และรู้จักตัวสินค้าโดยไม่ค้ากำไรเกินควร ให้เพียงพอ ดำรงชีวิตได้ และดำรงอาชีพเกษตรอินทรีย์แล้ว การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรม ต่างๆของกลุ่มอยู่บนพื้นฐานจิตสำนึกในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาวิจัย

1. ข้อเสนอแนะสำหรับหน่วยงานภาครัฐ จากการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ต้องอาศัยความร่วมมือกันของหลายๆภาคส่วน ทั้งภาครัฐบาล เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน เกษตรกร และผู้บริโภค ซึ่งทุกฝ่ายต้องมีความเข้าใจและ ให้ความสำคัญกับการบริโภคสินค้าเกษตรอินทรีย์ ซึ่งการสร้างความสำเร็จต้องอาศัย ระยะเวลา
2. ข้อเสนอแนะสำหรับเกษตรกร สำหรับตลาดที่เหมาะสมในการสินค้าเกษตร อินทรีย์นั้นควรให้เกษตรกรจำหน่ายในตลาดสด หรือในรูปแบบเช่นเดียวกับตลาด สดเนื่องจากเป็นตลาดที่มีอยู่แล้วไม่ต้องไปหาสถานที่ใหม่ๆ ซึ่งคนที่เดินทางมาตลาด สดส่วนใหญ่มาเพื่อจับจ่ายซื้อสินค้าอยู่แล้ว

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรขยายระยะเวลาในการศึกษาวิจัยให้มากกว่านี้ ทั้งนี้เพื่อความครอบคลุม ครอบคลุมในการวิเคราะห์เนื้อหา และแนวทางการพัฒนาได้มากกว่านี้
2. ควรศึกษาถึงปัจจัยด้านอื่นๆ ที่มีผลในการทำเกษตรอินทรีย์ เพื่อให้เกษตรกร สามารถตอบสนองต่อความต้องการในการทำเกษตรอินทรีย์

3. ควรศึกษาเพิ่มเติมในเรื่องปัญหาและอุปสรรคในการทำเกษตรอินทรีย์ตามกรอบปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อที่จะได้ทราบถึงปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นว่าเป็นอย่างไร

บรรณานุกรม

- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กรมวิชาการเกษตร. (2543). มาตรฐานการผลิตพืชอินทรีย์ของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : ผู้แต่ง.
- กรมพัฒนาที่ดิน. (2545). การผลิตและใช้ปุ๋ยอินทรีย์น้ำเพื่อการปรับปรุงดิน. กรุงเทพมหานคร : กองอนุรักษ์ดินและน้ำ.
- กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ. (2530). การพึ่งตนเองศักยภาพในการพัฒนาของชนบท. กรุงเทพมหานคร. สภาคาทอติกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา. สำนักงานเลขาธิการ.
- คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง. (2547). เศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ 2548.
- นัฏทิพย์ นาคสุภา. (2529). บ้านกับเมือง. กรุงเทพมหานคร : โครงการส่งเสริมสถาบันหมู่บ้าน.
- นัฏทิพย์ นาคสุภา. (2544). แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน : ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่อสังคม. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิวิถีชีวิตธรรม.
- นัฏทิพย์ นาคสุภา. (2547). วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. กรุงเทพมหานคร. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เฉลิม ห่อนาค. (2531). โครงการวิจัยการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชุมชน. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย.
- ธวัชชัย สุภดิษฐ์ และละออองดาว แสงหล้า. (2551). บัณฑิต. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.greentorganic.com>. 29 มกราคม 2551.

- ประเวศ วะสี. (2542). เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคมแนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน.
- ประเวศ วะสี. (2546). ประชาคมตำบล ยุทธศาสตร์เพื่อเศรษฐกิจพอเพียง ศิลธรรม และสุขภาพ พิมพ์ครั้งที่2. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ 2551.
- ปราณี หมอนหอมแดง. (2534). ทิศทางการพึ่งตนเองในสังคมที่กำลังเปลี่ยนไป : ศึกษาเฉพาะหมู่บ้านสองแห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พิชญ์ธนิศา โปธิสาร. (2533). ยุทธศาสตร์และศักยภาพการพึ่งตนเองของชุมชนบทอีสาน : กรณีศึกษาเปรียบเทียบหมู่บ้านคอนม่วง จังหวัดมุกดาหาร และหมู่บ้านโนนยาง จังหวัดยโสธร. กรุงเทพมหานคร : วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- มุกดา สุขสวัสดิ์. (2547). ปุ๋ยและการใช้ปุ๋ยอย่างมีประสิทธิภาพ. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์.
- วิฑูรย์ ปัญญากุล และเจษณี สุขจิรัตติกาล. (2546). เกษตรอินทรีย์ไทยเกษตรอินทรีย์โลก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิสายใยแผ่นดิน.
- สังคีต พิริยะรังสรรค์. (2541) เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองต่อปรัชญาฐานะอนาคตในกระทรวงมหาดไทยเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองต่อแนวคิดและยุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทรงสิทธิ์สุวรรณ.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2540). การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุดใจ จงวรกิจวัฒนา. (2545). การศึกษาเศรษฐกิจการผลิตการตลาดพืชผักอินทรีย์. ข้าวเศรษฐกิจการเกษตร.
- สุเมธ ตันติเวชกุล. (2544). เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริในใต้เบื้องพระยุคลบาท (พิมพ์ครั้งที่6). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน.
- สุรียา สาสนรักกิจ. (2542). ปุ๋ยชีวภาพ. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2547). จากปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การปฏิบัติ. พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพมหานคร. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2554. บริษัทเพชรรุ่งการพิมพ์ จำกัด 2551.

สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (มกท.). (2544). มาตรฐานเกษตรอินทรีย์. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานเกษตรและสหกรณ์.

สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 6 จันทบุรี. (2548). เกษตรอินทรีย์. จันทบุรี.

อัจฉรา สุขสมบูรณ์. (2544). เกษตรอินทรีย์คืออะไร ไทยโพสต์. 4(3) หน้า 12-15.

อภิชัย พิศเสน. (2546). แนวคิดทฤษฎีและภาพรวมของการพัฒนา. อัมรินทร์พรินติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง. 2539.

โอวาท สุทธนารักษ์. (2529). การทำลายล้างภูมิปัญญาไทย : วิกฤตทางการศึกษาในชนบท. วารสารครุศาสตร์. 15 (1-2) : 48-67.